

Тема. Тектоніка української ментальності в умовах Української національної революції 1917–1921 рр.

1. Зміни у суспільних настроях доби Української Центральної Ради.
2. Ментальний образ Української Держави і гетьмана П. Скоропадського
3. Українська революція і ментальність на західноукраїнських землях
4. Випробування української ментальності у часи Директорії
5. Отаманщина, як вияв української ментальності доби революції

Література.

1. Волковинський В. Нестор Махно: легенди і реальність. Київ : Знання, 1994. 262 с.
2. Грушевський М. На переломі. Кінець московської орієнтації. *Твори у 50 т.* Т. 4 Кн. 1. Львів : Світоч. С. 231-233.
3. Гудь Б. Українсько-польські конфлікти новітньої доби: етносоціальний аспект. Харків : Акта, 2011. 472 с.
4. Гунчак Т. Україна. Перша половина XX століття. Нариси політичної історії. Київ : Либідь, 1993.
5. Дашкевич Я. Єдність української нації не виключає її багатогранності. *Хроніка*. Київ, 2000. Вип. 31-32. С. 378-392.
6. Дорошенко Д.І. Мої спогади про недавнє минуле. Ч. 1 (1901-1914). 167 с.; Ч. 2 (1914-1920). Київ : Темпора, 2007. 376 с.
7. Кульчицький С.В. Отаманщина. *Енциклопедія історії України у 10 т.* Київ : Наукова думка, 2010. Т. 7. С. 700.
8. Литвин В. Україна доби війн і революцій (1914-1920). Київ : Альтернативи, 2003. 488 с.
9. Литвин М. Українсько-польська війна 1918-1919 рр. Львів : ІУ НАН України ім. І. Крип'якевича, 1998. 488 с.
10. Мороз О., Злупко С. Українське селянство першої половини XX ст.: трагедія і героїзм. Львів : Універсум, 1997. 197 с.
11. Пиріг Р. Діяльність урядів гетьманату Павла Скоропадського: персональний вимір. Київ : ІУ НАН України, 2016. 518 с.
12. Попович М.В. Червоне століття. Київ : АртЕк, 2005. 888 с.
13. Революція в культурі (Формування державної гуманітарної політики від час Української революції 1917-1921 рр.). У 2 т. Київ, 2012. Т. 1. 440 с.; Т. 2. 368 с.
14. Сергійчук В. Симон Петлюра. Київ : Вид-во «СЕРГІЙЧУК М.І.», 2009. 568 с.
15. Сергійчук В. Українська соборність. Відродження українства в 1917-1920 роках. Київ : Дніпро, 1999. 412 с.
16. Сідак В., Осташко Т., Вронська Т. Полковник Петро Болбочан: трагедія українського державника. Вид. 2-е, доп. Київ : Темпора, 2009. 426 с.
17. Стражний О. С. Український менталітет. Ілюзії. Міфи. реальність. Київ : Книга, 2008. 368 с.

1. Зміни у суспільних настроях доби Української Центральної Ради.

У революційну добу, породжену війною, загальною кризою, соціальним

і національним вибухом, дещо відтіснилися на другий план традиційні прояви ментальності, властивій часам відносної стабільності – що базувалися на етнічних архетипах, землеробській свідомості.

Українська революція із самого початку набула антиімперського, національно-визвольного та демократичного характеру. Поведінка різних верств населення значною мірою детермінувалася ідеологічними лозунгами й партійними настановами.

Революція призвела до порушення балансу між усталеними стереотипами індивідуального мислення і поведінки, з одного боку, і динамічними змінами колективної свідомості, з іншого.

На таку тенденцію революцій свого часу звертав увагу французький історик М. Вовель у праці «Революційна ментальність». Він підкреслював, що на тлі революції у свідомості «ідеологія захоплює ментальність, пронизує і руйнує її».

У контексті революційних подій взаємодія ментальності та ідеології набує особливого динамізму і призводить до помітних змін у свідомості мас, до поглиблення їх політизації та національного пробудження.

Історична правда у тому, що революційні події 1905-1907 рр. та Перша світова війна внесли серйозні корективи у суспільну свідомість не тільки війська, але й українського селянства, робітництва, буржуазії, дворянства, інтелігенції та духовенства, започаткувала пошук спільної національної ідентичності з боку наддніпрянців і галичан, виявила їх готовність разом боротися за визволення і побудову соборної держави.

Саме цей чинник відіграв ключову роль у революційних і державотворчих процесах 1917-1921 рр. і, за сприятливих умов, мав забезпечити їм успіх.

Однак він нашоувхнувся на спротив українофобських сил, які зосереджувались здебільшого в містах, а саме якраз у них розгортались основні революційні події.

Київ, Харків, Катеринослав, Одеса та інші великі міста за багатьма ознаками не були українськими, оскільки внаслідок політики деукраїнізації, яку послідовно проводив царизм, у них неухильно зростала питома вага неукраїнського населення, складаючи до 2/3 усіх мешканців. Всі міста Сходу і Півдня України інтенсивно поповнювались неукраїнським населенням.

Тут дислокувались гарнізони царської армії, а у Києві – штаб Південно-Західного фронту.

Водночас міста Наддніпрянщини, Слобожанщини та й Галичини мали набагато тісніші зв'язки із сільською місцевістю, хуторами, які живили їх українськість.

Тут криються причини суттєвих відмінностей у ментальності мешканців міст і сіл, різних регіонів, а відтак її впливу на характер революційних подій на місцях.

Революційний процес носив загальноукраїнський характер і проходив під знаком паралельних дій українців Російської та Австро-Угорської імперій

у боротьбі за політичне, національне і соціальне визволення всього українського народу, за побудову самостійної соборної держави.

Утворення і діяльність Української Центральної Ради; проголошення нею Української Народної Республіки, заснування Української Держави в часи гетьмана П. Скоропадського, становлення Західноукраїнської Народної Республіки, відновлення УНР в добу Директорії, укладання Акту Злуки обох українських держав супроводжувались глибинними змінами у суспільній свідомості, формуванням нового мислення як складових менталітету.

Цьому сприяло залучення значної частини населення, політичних партій і громадських об'єднань до державотворчих процесів, до вироблення і реалізації нової державної політики у сфері економіки, освіти, науки, літератури і мистецтва.

Українська революція не стала «південно-західним» варіантом Лютневої революції в Росії. Із самого початку вона набула самодостатнього національно-визвольного і загальноукраїнського характеру.

Ключову роль тут відіграло утворення в Києві 17 березня 1917 р. Української Центральної Ради з представників різних політичних, громадських і культурних організацій на чолі з визначним вченим і авторитетним політиком Михайлом Грушевським – лідером Товариства українців поступовців (невдовзі перейменованого на Союз українських автономістів-федералістів, а згодом – на Українську партію соціалістів-федералістів). Рада мала очолити і консолідувати українське суспільство, забезпечити єдність українських політичних сил, стати колективним органом революції і державотворення, представником і захисником політичних і національних інтересів українців перед іноземними країнами.

Весна і літо 1917 р. проходили під знаком «українізації» суспільно-політичного життя, самоідентифікації українців, під гаслом національно-культурної автономії України.

Про підтримку автономістського курсу Центральної Ради і включення до її складу своїх представників заявили з'їзди українських селян, робітників і військовиків, а також профспілки, земства та ін. Тобто вона отримала підтримку і визнання на більшій частині Наддніпрянської України.

У складі Ради були представники різних сил, далеко з неоднаковим рівнем національної і державницької свідомості: одні наполягали на автономії України в рамках демократичної Росії, інші відстоювали самостійницьку ідею українського державницького руху і вимагали проголошення незалежності України.

На діяльності провідників Центральної Ради також позначалися й світоглядні відмінності старшого і молодшого поколінь, а також подвійна лояльність багатьох з них, як ментальна риса українського політикуму, успадкована від імперського минулого.

Це знайшло відображення у тому, що, з одного боку, УЦР декларувала розбудову окремишнього національного життя в Україні, національне самоствердження українців, а з іншого – зберігала лояльність до Тимчасового

уряду. Фатальною помилкою Центральної Ради та М. Грушевського була недооцінка українофобських настроїв у самій Росії, наявності потужної «п'ятої колони» в Україні, нерозуміння потреби створення повноцінних українських збройних сил для захисту України.

Національний конгрес, військовий і селянський з'їзди закликали Центральну Раду не очікувати поступок збоку Тимчасового уряду Росії, а розбудовувати автономію України на шляху до її усамотійнення. Під тиском мас у червні 1917 р. Рада видала Перший Універсал, у якому проголосила: «Однині самі будемо творити наше життя на засадах національно-територіальної автономії».

Невдовзі було сформовано Генеральний секретаріат як орган виконавчої влади Центральної Ради на чолі з українським соціал-демократом В. Винниченком. Однак навіть поміркований курс на автономію України призвів до загострення російсько-українського протистояння. Російський політикум розцінив Перший Універсал як зраду, як удар у спину російській революції.

Подібна ситуація складалася у відносинах Тимчасового уряду з Фінляндією і Польшею, але автономістська позиція України видавалася особливо небезпечною для Росії.

Переговори між петроградськими і київськими лідерами закінчилися компромісом, яким Тимчасовий уряд визнавав легітимність Центральної Ради та Генерального секретаріату, і давав згоду на створення окремих українських військових частин, але у співпраці з російською владою.

Центральна Рада, склад якої розширився за рахунок представників національних меншин, все ще не була готова проголосити національно-територіальну автономію.

Незважаючи на те, що умови компромісу були співзвучні з положеннями Другого Універсалу Центральної Ради, він викликав урядову кризу у Петрограді, та незадоволення представників українського радикального табору, які оцінили його як угодницький і вимагали проголошення державної самостійності.

У ніч на 17 липня 1917 р. Український полк ім. Полуботка, не визнаний Центральною Радою, зробив спробу взяти контроль над Києвом, укласти сепаратний мир із Центральними державами і проголосити самостійність України, однак його виступ було придушено, за згодою В. Винниченка, при тісному взаєморозумінні з місцевими російськими комітетами. В. Винниченку був притаманний соціалістичний ідеал, недооцінка національного, що відповідно відбивалось на його політиці.

Після жовтневого перевороту більшовиків у Петрограді вони поставили за мету взяти під контроль розвиток подій в Україні за допомогою військ та контрольованих ними Рад робітничих і солдатських депутатів.

За таких умові Центральна Рада мала б заручитися підтримкою українського селянства, яке дедалі активніше долучалося до революційних перемін, поступово трансформуючись «із селян у націю». Воно вимагало

проведення земельної реформи і створення національної держави із широкою автономією і демократичним ладом.

Відповіддю на ці події став Третій Універсал, який проголосив утворення Української Народної Республіки (УНР) з застереженням, що не відмовляється від ідеї автономії у складі Росії за умови її федералізації та демократизації.

Проте такий шлях не вписувався у більшовицьку модель збереження імперії у форматі Російської соціалістичної радянської федерації, яка передбачала знищення УНР, її окупацію та советизацію.

Спроби більшовиків здійснити переворот у Києві закінчились невдачею, але вони зуміли зібрати у Харкові так званий З'їзд Рад і проголосили «советську владу» в Україні, утворивши тут окупаційний уряд, який, спираючись на військову допомогу більшовицької Росії, розпочав війну проти УНР.

За умовами Брестського миру чотири держави-переможці визнали незалежність УНР у кордонах, які більш-менш співпадали з межами української етнічної території. Вони зобов'язувалися надати Центральній Раді військову допомогу для очищення території УНР від більшовицьких окупантів.

За наполяганням української делегації і за підтримки з боку Німеччини Австро-Угорщина погодилася не лише віддати УНР Холмщину і Підляшшя, але й поділити Галичину на дві окремі частини – українську і польську.

Небезпека більшовицько-російської агресії підштовхнули Центральну Раду до проголошення державної незалежності УНР своїм Четвертим Універсалом.

Розглядаючи еволюцію українського руху від ідеї автономії і федералізму до самостійництва, не можна не помітити великі зрушення ментального характеру українського політикуму у роки революції і їх вплив на подальші державотворчі процеси.

Події в Україні нагадували загальну схему національних рухів окраїн Росії: слідом за Фінляндією самостійність проголосили у грудні 1917 р. Литва, у лютому 1918 р. – Естонія і Латвія, у березні – Білорусія, у травні – Вірменія і Грузія.

Агресивна політика більшовиків зробила компроміс неможливим. Це усвідомив і М. Грушевський, заявивши, що у пожежах, спричинених більшовицькими бомбардуваннями, у Києві згоріла «орієнтація на Московщину і Росію, накидвана нам довго й уперто силоміць».

Герої Крут проявили ввідчайдушний героїзм і нескореність, та реально не могли зупинити більшовицько-російську орду під командуванням Муравйова, яка, вдершись у лютому 1918 р. у Київ, розгорнула «червоний» терор, знишивши упродовж 10 днів до 5 тис. чол.

Страчувався кожен, у кого під час арешту знаходили посвідчення українського громадянина, хто спілкувався українською мовою або був одягнутий у вишиванку, зривалися зі стін і затоптувалися портрети

Т. Шевченка.

Молодий В. Сосюра, який був свідком кривавих подій, писав, що розстрілювали за «буржуйський вигляд», за українське слово або й просто так. Серед убитих були й активісти УНР – О. Зарудний, Л. Бочковський, М. Орловський, І. Пугач, а також митрополит київський Володимир.

Виявилась роздвоєність селян: одні з них стали жертвами більшовицьких репресій, а інші – обмануті більшовицьким гаслом «Смерть буржуям!», разом з робітниками опинились серед учасників мародерства, погромів, грабежів і вбивств як у Києві, так і на його околицях.

Звірства були настільки жахливі, що ВЧК видала ордер на арешт Муравйова, а її голова Ф. Дзержинський був змушений визнати, що своїми кошмарними розправами, розстрілами, самодурством, грабунками Муравйов викликав незадоволення населення політикою більшовиків.

На жаль, Центральна Рада та її уряд навіть після цих подій не скористалися введенням, за умовами Брестського договору, австро-німецьких військ для зміцнення державності і створення власних збройних формувань.

Невизначеність і кволість дій УНР викликали розчарування та орієнтир на консервативні сили, зокрема – на заможне селянство, українських поміщиків-землевласників, які виступали проти ідеї соціалізації землі. Виразником їх політичних поглядів стала створена ще весною 1917 р. Українська демократично-хліборобська партія. Як зазначає Р. Пиріг, проти «соціалізаторських експериментів» Центральної Ради сконсолідувалася аграрна і промислова буржуазія, підтримана вільним козацтвом.

29 квітня 1918 р., коли Центральна Рада розглядала проект Конституції УНР, Хліборобський конгрес обрав гетьманом всієї України колишнього російського офіцера, полковника Павла Скоропадського.

У ніч на 30 квітня гетьманці без спротиву взяли під контроль усі найважливіші державні установи, а Центральна Рада та її уряд припинили свою діяльність.

Так закінчився перший етап Української революції. Однак він мав історичне значення, оскільки Центральна Рада, попри непослідовність, значною мірою виконала місію, відновивши українську національну державність. Важливим результатом було проголошення Української Народної Республіки.

Вона увійшла в історію Української революції як орган добрих намірів, великих задумів і непослідовних дій. Її діячі не змогли зберегти і захистити державу, без спротиву випустили важелі державного управління, внаслідок чого влада опинилася у гетьмана П. Скоропадського.

2. Ментальний образ Української Держави і гетьмана П. Скоропадського

Новий етап в історії Української революції – період Гетьманату пов'язаний з гетьманом П. Скоропадським.

Назва УНР була скасована і замінена новою – Українська Держава, яка

декларувала свою самостійність, незалежність і європейськість.

Дистанціюючись від соціал-демократії і більшовиків, П. Скоропадський в одному з перших інтерв'ю твердо заявив, що «моя Батьківщина не повинна стати і ґрунтом для соціалістичних експериментів». Права приватної власності проголошувалися недоторканими як фундамент культури і цивілізації.

Гетьман розбудовував збройні сили, проводив активні переговори про вхід до Української Держави на правах автономії Криму та Кубанської Народної Республіки, добивався міжнародного визнання. Гетьман встановив дипломатичні відносини з 23 державами.

Більшість дослідників характеризують його державну систему як конституційну монархію, що відрізнялася від самодержавної системи в Росії.

Для ментально-світоглядного портрета Гетьманату і гетьмана важливе значення мають його «Спогади» і спогади про нього. Він намагався пояснити причини своїх невдач, і знайти відповідь, чому не отримав очікуваної підтримки з боку «українських кіл», які «люблячи Україну, ненавиділи Росію». Він вважав, що в Україні могли б співіснувати дві паралельні культури – українська і російська. У ставленні до державної мови: «Я особисто вважав, що державною мовою на Україні повинна бути українська, але нічого не мав проти того, щоб із часом обидві мови, тобто російська і українська, були рівноправними».

Політичні опоненти П. Скоропадського його ментальні основи справедливо визначали як «малоросійство». З «малоросів» складався головним чином гетьманський уряд («індивідумів української крові, але з московською душею») – 10 із 15 міністрів мали проросійську орієнтацію. Гетьманські суди та інші державні установи, сформовані під українськими вивісками, зберігали російські стандарти діяльності.

Водночас в уряді були й свідомі борці за українську справу, зокрема – міністри освіти і мистецтв М. Василенко, В. Науменко, П. Стебницький, закордонних справ – Д. Дорошенко, юстиції – М. Чубинський, сповідань (міністерство у справах релігій) – В. Зеньковський і О. Лотоцький, праці – М. Славинський та ін.

Доцільно зауважити, що у середовищі державних службовців гетьманату зіткнулися представники української, проросійської та великоросійської ментальностей.

Залучені до державної служби російські офіцери, чиновники та інтелектуали керувалися здебільшого великодержавними міркуваннями, розглядаючи гетьманський режим як фарс і «чепуху». Багато з них прагнули використати потенціал гетьманської України як тимчасову базу для боротьби з більшовицькою владою на Півночі і відновлення імперії. Порівняно спокійне життя в Україні приваблювало тисячі біженців з Росії.

З Петрограда і Москви до Києва прибули лідери кількох російських політичних партій, фінансисти, підприємці, тут розмістилися редакції російських газет та трупи театрів, здійснюючи відповідний тиск на гетьмана,

спонукаючи його до підтримки російської ідеї. Вся ця маса надавала Києву російського забарвлення. Він, за образним висловлюванням одного із журналістів, був переповненим ресторанами, публічними будинками, спекулянтами і бродягами.

П. Скоропадський, хоч і мав українсько-козацьке коріння, але був вихований в аристократичній сім'ї на російській культурі. Він сформувався під впливом царя, імперії і свого офіцерського обов'язку.

Тому етнічно-культурне коріння і певна пов'язаність з «малою батьківщиною», з її героїчною козацькою минувшиною відтіснялися на другий план. Водночас виявлялася небайдужість до української науки, освіти і культури. А. Денікін навіть називав П. Скоропадського «самостійником» і «українським шовіністом». П. Скоропадський був значною мірою маргінальним політиком, людиною на межі двох культур і двох ментальностей. Як зауважив В. Верстюк – П. Скоропадський будував ані українську, ані російську національну державу, радше її можна назвати малоросійською.

Така концепція відкривала шлях до співпраці з гетьманським режимом зрусифікованим лівобережним дворянам та декільком тисячам чиновників-«малоросів». Символізуючи розрив з національною політикою Центральної Ради, 9 липня 1918 р. гетьман скасував закон про національну автономію.

Проте для російських націоналістів клятва на вірність Українській Державі була рівноцінна зраді і ренегатству.

А українські соціалісти взагалі відмовляли гетьманату у правомірності називатися Українською Державою. «В їх очах, – писав Д. Дорошенко, – кожен, хто не знав або не вживав літературної української мови, не належав до українських національних партій і не був членом "Просвіти" – не був і українцем; українство в поняттях цих людей кінчалося поза межами партій есефів, есерів, есдеків і обмежувалося кількома сотнями або тисячами інтелігентів, згуртованих у цих партіях».

Політична стабільність гетьманського режиму підтримувалася зовнішніми чинниками, насамперед – присутністю німецьких й австрійських військ. Гетьман заборонив політичні партії національно-демократичного, соціалістичного і комуністичного спрямування, придушував страйки і масові протести, запровадив цензуру. Задля прогодовування німецьких та австрійських військових з'єднань проводили насильницькі контрибуції, примусові «відробітки» селян, невдоволення придушували репресіями та «каральними експедиціями».

Це викликало спротив політиці гетьмана з боку різних верств населення. Паралельно з робітничими страйками на шахтах, заводах і фабриках, прокотилася могутня хвиля селянських повстань. Одним з осередків селянського збройного опору стало с. Гуляйполе на Катеринославщині, де повстанців очолював анархіст Нестор Махно.

Антигетьманський рух підтримували й заборонені гетьманом більшовицькі осередки, представники яких 1 липня 1918 р. скликали в

Москві установчий з'їзд Комуністичної партії (більшовиків) України як складової частини Російської комуністичної партії (більшовиків) на правах обласної організації.

Проте у сфері освіти, науки і культури за короткий час гетьманський уряд зробив більше, ніж усі інші уряди, разом узяті до нього.

У Києві та Кам'янці-Подільському були відкриті українські університети. Було засновано національні архів, бібліотеку, галерею мистецтв, театр, налагоджено видання шкільних підручників українською мовою і т.д. З літа розпочалася робота щодо створення Української академії наук (27 листопада 1918 р. гетьман окремим наказом призначив особовий склад академії, а її головою – всесвітньо відомого вченого В. Вернадського).

Вибух революції в Німеччині і розпад Австро-Угорщини позбавили гетьманський режим мілітарної підтримки. У цій ситуації можливою опорою гетьмана могли стати держави Антанти, які були зацікавлені в реставрації свого союзника – «єдиної і неподільної» Росії. Вони вимагали від гетьмана союзу з Росією. 27 листопада 1918 р. відрікся від державної самостійності і вступив у федеративний союз з майбутньою небільшовицькою Росією. У спогадах П. Скоропадський визнав помилкою Грамоту про федерування з Росією.

Ментальна роздвоєність і суперечливість гетьмана, на думку знаного дослідника його діяльності Р. Пирога, проявилася і у ставленні П. Скоропадського до галичан. Він цинив їх глибоку відданість українській справі, але вказував на меншовартість західноукраїнської культури.

Дні режиму П. Скоропадського закінчувалися. У ніч проти 14 листопада Національний союз сформував повстанський орган – Директорію – у складі В. Винниченка, С. Петлюри, Ф. Швеня, О. Андрієвського, А. Макаренка. Через три дні революційні сили Директорії завдали поразки військовим частинами П. Скоропадського під залізничною станцією Мотовилівка, відкривши шлях до взяття Києва, де все ще перебували німецькі війська. Директорія уклала угоду з німцями про їхній відхід з української столиці, а гетьман зрікся влади і, одягнувши мундир німецького офіцера, разом зі своєю дружиною, переодягнутою в одяг медсестри, виїхав до Берліна.

Підсумовуючи сказане про ментальний образ Української Держави і гетьмана П. Скоропадського, зазначимо, що в українській історіографії досі тривають дискусії навколо цієї непересічної постаті. У працях істориків – прихильників державницького напрямку (Д. Дорошенка, В. Липинського, Н. Полонської-Василенко) гетьманат асоціюється із «правовою» українською державою, витвореною консервативними силами – землевласниками і нащадками козацької старшини.

Для авторів, прихильних до УНР, гетьманський уряд був маріонетковим режимом, який не мав опори в українському суспільстві і підтримувався німецькими військами.

З одного боку, він був нащадком славетного козацького роду, поставлений революцією і обставинами на чолі Української Держави, а з

іншого – російським дворянином, офіцером російської армії, який чотири роки воював з німцями, а в останній рік війни змушений був опертися на їхню допомогу, залишаючись переконаним у перемозі Антанти.

Гетьман небезпідставно критикував модель держави, запропоновану Центральною Радою, соціалістичну платформу взагалі, вказував на некомпетентність її уряду. Однак логіка державного будівництва змушувала його захищати українські інтереси навіть за умов опори на німецькі війська.

Біда полягала в тому, що більша частина міністрів Гетьманату не тільки розмовляла російською, але й діяла не в інтересах України. Це була одна з причин падіння Гетьманату, історичне значення якого неможна перекреслювати.

Було продовжено і багато в чому збагачено національну традицію державотворення, закладено підґрунтя модерної української армії і флоту, розширено дипломатичні відносини з іншими державами, налагоджено вертикаль державного управління, відтерміновано більшовицьку окупацію України.

3. Українська революція і ментальність на західноукраїнських землях

На західноукраїнських землях восени 1918 р. назрівали події, яким судилося стати частиною і новим етапом Української революції.

Ці події носять загальноукраїнський характер, хоча й мають власний ментальний вимір, оскільки тут зіткнулися два погляди на Східну Галичину після розпаду Австро-Угорської імперії: українці розглядали її спадкоємцем традицій Київської та Галицько-Волинської держав, а поляки – як «всходні креси» давньої Речі Посполитої.

Галицькі українці вважали, що на місці австрійської «займанщини» має постати українська державність, адже за таємним додатком до Брестського мирного договору між Україною та Центральними державами простежувалася ідея утворення українського коронного краю в Австрії із Східної Галичини та Північної Буковини.

Саме це викликало найбільше незадоволення польської сторони на тлі її претензій на територію Галичини.

Кожна сторона діяла з позицій свого бачення історичної приналежності краю та його перспектив, демонструючи при цьому своє ментальне обличчя і національні стереотипи.

Патріотизм, гонор, зверхність і завищена самооцінка поляків ґрунтувалися на успадкованому міфі безперервної величі «історичної Польщі», «вибраності» польської нації з давньою державницькою традицією і вірою в історичну приналежність Галичини до Польського королівства.

Галичани думали з тотожністю до навпаки – Галичина і Волинь – історично українські землі із часів Київської та Галицько-Волинської держав.

18 жовтня 1918 р. у Львові депутати галицького і буковинського сеймів, представники українських політичних партій та українських представників

Австрійського парламенту на зборах утворили Українську Національну Раду, яка мала виробити програму подальших дій. Одним із дискусійних питань були взаємовідносини української влади у Галичині, Буковині і Закарпатті з гетьманською Українською Державою у східній Україні.

Молодші і найбільш радикально настроєні депутати виступали за негайне проголошення об'єднання з Великою Україною.

Натомість керівництво Національної Ради на чолі з Євгеном Петрушевичем поставилось насторожено, зважаючи, що уряд гетьмана П.Скоропадського переживав глибоку кризу. Висловлювалось побоювання, що об'єднання з Українською Державою могло б трактуватися як розрив з Австрією, а галицькі політики все ще вірили, що доля західноукраїнської держави може бути вирішеною парламентським шляхом у Відні.

Ініціативу державотворення на західноукраїнських землях перехопила група молодих політиків та січових стрільців –прихильників рішучих дій. Вони створили у Львові Український військовий генеральний комісаріат, та Українську генеральну команду у складі Д. Вітовського, С. Горук, Б. Гнатевича та ін.

Саме тоді, коли у Відні австрійський уряд дебатував щодо перспектив Східної Галичини, цей орган видав розпорядження про взяття влади у Львові збройною силою. Операцію очолив молодий сотник січовиків Дмитро Вітовський, який повернувся із Чернівців, де дислокувалися січові стрільці, до Львова і повідомив членів Національної Ради про збройне повстання і вступ українських частин січовиків до Львова.

З погляду ментальності треба віддати належне повстанцям, багато з яких ідентифікували себе з героїкою козацьких часів, набули певного вишколу і стрілецького досвіду в умовах Першої світової війни. Вони провели цю операцію блискавично і без пролиття крові. Українські частини зайняли державні будинки, військові казарми й важливі об'єкти у Львові, а над ратушею замайорів синьо-жовтий прапор.

Жителі міста, які у ніч на 31 жовтня лягали спати ще підданими Австрійської імперії, уранці 1 листопада прокинулися громадянами Західноукраїнської Держави (з 9 листопада офіційна назва – Західноукраїнська Народна Республіка (ЗУНР).

Події 1 листопада 1918 р., які отримали назву «Листопадовий зрив», викликали розгубленість поляків. До того ж на час проголошення Західноукраїнської Народної Республіки польської держави ще не існувало, її фундатори лише обдумували шляхи відновлення в історичних кордонах кінця XVIII ст., тобто до поділів Польщі.

Один з лідерів польської національної демократії Роман Дмовський вважав, що білоруський, литовський, український національні рухи на «східних польських кресах» не мають «достатніх державотворчих потенцій», а тому потрібно встановити польсько-російський кордон, який би перетинав білоруські, литовські і українські землі й був би розміщений майже на однаковій відстані як від Варшави, так і від Москви.

Натомість представник польських соціалістів Юзеф Пілсудський схилявся до плану розвалу і ослаблення імперської Росії шляхом створення федерації самостійних білоруської, литовської, польської й української держав. Його план не мав підтримки серед більшості поляків і поступався традиційному гаслу відновлення Другої Речі Посполитої.

Торкаючись ментальних ознак уже перших сутичок між поляками й українцями у Львові, треба зазначити, що вони мали історичне коріння і етнонаціональне забарвлення. Частина поляків сприймала українське збройне повстання як пряме продовження «варварських бунтів», «гайдамацької різні» XVII-XVIII ст. Українське військо було для них лише «бандою розбійників», а тому з ним треба безпощадно боротися.

Цим і пояснюється те, що невдовзі сутички переросли в повномасштабні воєнні дії. Патріотично налаштовані українські вояки, більшість яких були вихідцями із села, відчували брак належного командування, не мали досвіду вуличних боїв, часом виявляли розгубленість у місті, де поляки становили більшість населення. Українське командування припустилося низки помилок і прорахунків, не мало належної рішучості і злагодженості, щоб нейтралізувати польський опір у зародку.

Після тритижневих боїв українські війська були змушені покинути Львів. Бої за Перемишльську фортецю і за встановлення контролю над Бориславсько-Дрогобицьким нафтовим басейном, при загальній рівновазі сил, набрали характеру затяжної польсько-української війни (оскільки воєнні дії розпочали поляки, то війну коректно називати польсько-українською). Ця війна розгоралася саме у той час, коли західний світ уже святкував закінчення війни і встановлення миру.

Загострення військових дій і непоступливість сторін значною мірою зумовлювались їх ментально-психологічними відмінностями. Для українців це була боротьба за власну свободу проти національного поневолення, при цьому вони з розумінням і повагою ставилися до визвольних змагань поляків, але лише за умови, що ці змагання не будуть вестися на українській етнічній території.

Абсолютно протилежною була польська позиція. Поляки відчували себе державною нацією, якій ніби належить історичне право на Галичину.

Оці ментально-світоглядні відмінності додавали війні безкомпромісного і відчайдушного характеру. Ситуація ускладнювалась й тим, що від ЗУНР відпали території Буковини, яку окупували румунські війська, та Закарпаття, взяте під контроль Чехословаччиною.

Таким чином, весь тягар польсько-української війни впав на плечі галицьких українців. Ні гетьман П. Скоропадський, ні Директорія УНР не могли належним чином допомогти західним українцям, оскільки вели війну з російсько-більшовицькими військами.

Поляки наступали, західноукраїнський уряд змушений був перебратися до Тернополя, а наприкінці грудня – до Станіслава. При цьому не припинялася робота щодо реорганізації регулярної Української Галицької

Армії (УГА), створеної на основі легіону УСС. Командувачем УГА з початку грудня став наддніпрянець генерал Михайло Омелянович-Павленко.

Численні спроби українських військ відвоювати Львів не мали успіху, а коли такий шанс з'явився, до Галичини приїхала місія Антанти на чолі з французьким генералом Жозефом Бартелемі. Він мав на меті розв'язати польсько-український конфлікт шляхом передачі для вирішення майбутній Паризькій мирної конференції. Йшлося про територіальний українсько-польський компроміс, за яким лінія розділу ворогуючих сторін («лінія Бартелемі») була згубною для Галичини, оскільки її велика частина, разом зі Львовом і Бориславсько-Дрогобицьким нафтовим басейном, мали відійти до Польщі і тільки третина залишалася за українцями. Запропонована лінія розмежування була вигідна лише польській стороні, а тому уряд ЗУНР відмовився прийняти умови місії. Невдовзі командування УГА скасувало домовленість про припинення військових дій, поляки протягом перемір'я зуміли використати час для перегрупування сил і зміцнення своєї армії.

У квітні-травні 1919 р. на польсько-українському фронті відбувся перелам на користь Польщі, до якої із Франції додатково прибула 110-тисячна армія генерала Юзефа Галлера, сформована із числа польських військовополонених, колишніх австрійських солдатів й офіцерів.

За розпорядженням Антанти ця армія мала вести військові дії з більшовиками, але польське командування обійшло цю умову і використало її у боротьбі з українцями.

Польські війська, підкріплені армією Галлера, перейшли в загальний наступ і до літа зайняли майже всю Галичину, за винятком невеликого трикутника між р. Дністер і р. Збруч.

До того ж румунські війська у травні перейшли галицько-буковинський кордон, зайнявши Коломию і все Покуття до Дністра.

За таких обставин Національна Рада передала президенту Є. Петрушевичу диктаторські повноваження. Він призначив нового командувача УГА, наддніпрянського генерала Олександра Грекова. Однак, незважаючи на відчайдушний наступ УГА (т. зв. «чортківська офензива») і повернення майже половини території, наближення до Львова, закріпити ці перемоги не вдалося через нестачу озброєння.

Командування польськими військами у Галичині перейняв у свої руки талановитий воєначальник Ю. Пілсудський, який зумів організувати контратаку і відкинути українців на попередні позиції. Війська ЗУНР перейшли р. Збруч, залишивши всю Східну Галичину у руках польської влади.

Попри труднощі, низку невдач і поразок на фронтах вояки УГА демонстрували високу організованість, національну свідомість, морально-бойові якості, добрий вишкіл, дисциплінованість і боєздатність. На думку фахівців, УГА була найкращою з поміж інших збройних формувань, які постали на уламках Австро-Угорщини, вона відроджувала українські військові традиції і кращі ментальні риси західних українців.

Незважаючи на те, що ЗУНР постала і утверджувалась на тлі воєнних дій, її уряд демонстрував спокійну, злагоджену і успішну внутрішню політику, наводячи лад та організуючи безпеку населення.

Більшість місць у Національній Раді належала націонал-демократам та їхнім політичним опонентам – радикалам. Націонал-демократи поступилися кількістю своїх місць іншим партіям, щоб забезпечити їм повноцінну участь у законодавчій та й виконавчій владі. Це створило можливість утворити уряд національної коаліції, якому, незважаючи на глибоку розруху і військові дії, вдалося налагодити діяльність адміністрації краю, уникнути загрози поширення голоду й епідемій, забезпечити функціонування шкіл, пошти, телеграфу й залізниці.

Доказом зрілості української влади був той факт, що за весь період польсько- української війни на території ЗУНР не було ні масових протестів, ні репресій проти цивільного неукраїнського населення. Щоб уникнути міжнаціональних конфліктів, національним меншинами (полякам, євреям і німцям) гарантувалися пропорційне представництво в Національній Раді та право звертатися до державних органів своєю мовою (державною мовою було визначено українську).

У цьому відношенні діяльність західноукраїнського уряду вигідно відрізнялася від польської влади, яка допустила антиукраїнські й антиєврейські погроми.

Ментальності західноукраїнського селянства, яке складало переважну більшість населення краю, відповідала й аграрна політика ЗУНР. На відміну від соціалістичних експериментів УНР, Національна Рада поклала в основу земельної реформи право приватної власності. Експропріації підлягали лише ті землі, що належали державі, членам панівної династії, набуті з метою спекуляції, а також, якщо площі перевищували встановлену норму.

Досвід ЗУНР демонстрував переваги австрійської правової традиції у порівнянні з російським правовим нігілізмом, в атмосфері якого формувалися східноукраїнські політики. Однак позитивні надбання у державному будівництві нівелювалися невдачами в польсько-українській війні.

Отже, спроба утворення самостійної соборної західноукраїнської держави теж закінчилася невдачею. Уроки, почерпнуті за ці роки – війни, діяльності Центральної Ради, Гетьманату, революційних подій на західноукраїнських землях, – не оминули суспільної свідомості та психолого-ментальних рис українців.

4. Випробування української ментальності у часи Директорії

На долю Директорії випали ще більш масштабні випробування: тотальна розруха, падіння промислового і сільськогосподарського виробництва, розквіт спекуляції, безробіття, тягар контрибуцій, продовження війни на двох фронтах: проти Денікіна і російсько-більшовицьких окупантів. До цього ще додавалася потреба допомоги ЗУНР.

В ухваленій Директорією наприкінці грудня 1918 р. Декларації

відновлювалась Українська Народна Республіка, узаконювався уряд – Рада Міністрів. Скасовувалися закони й постанови гетьманського уряду стосовно селянської і робітничої політики. Дрібні й середні селянські землеволодіння залишалися недоторканими, а решта земель повинні були перейти в користування безземельних і малоземельних селян, у першу чергу – тих, хто брав участь в антигетьманському повстанні. Було відновлено національну автономію меншин, взято курс на розширення міжнародних зв'язків УНР.

Усі чиновники, які працювали під час Гетьманату, були звільнені, а згадана Декларація позбавляла права голосу «класи не трудові, ... які нищили край, руйнували господарство й означали своє правління жорстокостями й реакцією». Таке формулювання викликало чимало питань, зокрема, чи слід зараховувати до експлуататорських класів адвокатів, лікарів, учителів, журналістів, тобто людей, без яких жоден державний організм не може функціонувати нормально.

Ключову роль у діяльності Директорії відігравав В. Винниченко (від її утворення до добровільної відставки у лютому 1919 р.). Основним змістом української революції В. Винниченко бачив не так національне питання, як боротьбу селянсько-робітничих мас за «всебічне» визволення – соціальне, національне, політичне, моральне, культурне.

Окремішну позицію у Директорії займав Симон Петлюра. Він був більшим реалістом, активно створював українську армію, демонстрував готовність співпрацювати навіть з «буржуазією» заради торжества національної справи. Однак він висунувся у лідери Директорії вже тоді, коли її авторитет став занепадати, їй доводилось боронити УНР від Денікіна і більшовиків, надавати допомогу ЗУНР. Армія Директорії, основний масив якої складали селянські маси, почала на очах розпадатися, оскільки селяни, одержавши омріяну землю й волю, не хотіли далі воювати і поверталися до своїх домівок.

Російські більшовики, скориставшись ситуацією у збройних силах Директорії, вже у грудні 1918 р. розпочали інтервенцію, маскуючи її під так звані «українські з'єднання» під командуванням В. Антонова-Овсієнка.

На початку січня 1919 р. вони взяли Харків, Чернігів і впритул наблизились до Києва. За таких умов Директорія була змушена перебратися до Вінниці, згодом до Рівного, а у червні – до Кам'янина-Подільського.

Ситуація особливо ускладнилася після появи на Півдні України на початку грудня 1918 р. французького десанту. Під час перемовин з представниками українського уряду французьке командування висунуло умови, що мали характер ультиматуму: вивести зі складу Директорії В. Винниченка, С. Петлюру і В. Чехівського як «провідників більшовицького курсу». Більше того, французи намагалися підпорядкувати своїй команді українську армію, залізничний транспорт і фінансово-банківську справу. Питання про гарантії державної незалежності України відкладалося до розгляду на мирній конференції в Парижі.

До зовнішніх загроз додавалися внутрішні розколи, неузгодженість дій,

взаємні підозри, що мали ментально-психологічне забарвлення. Давалися ознаки відсутності національної єдності, згоди, надмірні амбіції, взаємна недовіра, роздвоєність і непослідовність.

Командир одного з найбільших військових з'єднань, отаман Матвій Григор'єв перейшов на бік більшовиків після того, як Директорія не дозволила йому «скинути французів у море». За звільнення Херсона та Одеси від військ Антанти Григор'єв був нагороджений орденом Червоного прапора.

У відповідь на політику воєнного комунізму, у травні 1919 р. він підняв антибільшовицьке повстання на Півдні України, об'єднав Повстанську армію із загонами Н. Махна і став самопроголошеним гетьманом, що викликало невдоволення з боку махновців і заздрість некерованого Н. Махна, який, звинувативши М. Григор'єва в таємних перемовинах з Денікіним та у причетності до погромів, розстріляв його.

Не менш разючим був приклад долі буковинця за походженням, отамана Петра Болбочана – одного з активних творців Українського полку ім. Б. Хмельницького, організатора придушення січневого повстання більшовиків у Києві. У часи гетьмана Скоропадського П. П. Болбочан командував дивізією на українсько-російському кордоні, отримав звання полковника, у листопаді 1918 р. перейшов на бік Директорії і брав участь в антгетьманському повстанні.

Будучи командувачем Лівобережною групою Армії УНР, П. Болбочан героїчно і самовіддано протистояв Червоній армії, виявляв хоробрість і кмітливість; мав авторитет серед солдатів і старшин, викликаючи водночас заздрість бездарних воєначальників та кар'єристів.

Його Запорізький корпус, як і Корпус Січових стрільців Євгена Коновальця, відзначався високою боєздатністю і зразковою військовою дисципліною. Водночас він відверто критикував суперечливу політику уряду УНР, його некомпетентність і нефаховість, хитання в бік російських більшовиків, опонував В. Винниченку і С. Петлюрі.

Як наслідок, був звинувачений у змові і спробі державного перевороту, відданий під трибунал і розстріляний. Трагедія П. Болбочана має не тільки ідейно-політичне, але й ментальне забарвлення, віддзеркалюючи той кризовий морально-психологічний клімат, що був зумовлений революційною добою, яка породжувала конфліктність, партійну нетерпимість, класову ненависть.

Усвідомлюючи катастрофічність становища на фронті, Директорія перш за все шукала компромісу з французьким командуванням. Для цього соціалістичний Кабінет міністрів В. Чехівського було замінено більш розсудливим, «буржуазним урядом» С. Остапенка.

В. Винниченко подав у відставку з посади голови Директорії і покинув Україну. Директорію одноосібно очолив С. Петлюра, який, намагаючись прислухатися до вимог Антанти, полишив соціал-демократичну партію. Із цього часу ім'я С. Петлюри ставало мало не єдиним символом українських визвольних змагань, але для багатьох українців це ім'я слугувало ще й

синонімом анархії, безладу і насилля, які хвилями продовжували котитися різними теренами України ще із часів Центральної Ради.

На думку низки дослідників, у цих явищах, які фігурують як махновщина та отаманщина, теж знайшла відображення, з одного боку, дезорганізаційна ментальність частини українців – насамперед селянства, – як наслідок багатовікової бездержавності та революційної сваволі, а з другого – намагання політичних партій, насамперед анархічних та уенерівських, нав'язати селянському повстанському руху відповідне забарвлення.

5. Отаманщина, як вияв української ментальності доби революції

У ході Першої світової війни, коли почалося масове дезертирство, а відтак демобілізація, у різних регіонах України розгортався повстанський селянський рух. Разом з ним поширювались бандитизм, грабунки, що й спонукало до створення озброєних груп, формування загонів місцевої самооборони, так званих «вільних батальйонів революції» під командуванням місцевих отаманів.

Одним з ініціаторів створення груп самооборони і заснування Селянської спілки на Катеринославщині став Нестор Махно. Перебуваючи під впливом ідеології анархізму, він сформулював Декларацію «Української соціальної (анархістської) революції», декларував свободу індивідуального селянського господарства, самоврядування місцевих громад, їх незалежність від будь-якої центральної влади.

Н. Махно став «третьою Силою» у протистоянні більшовиків і Директорії. Його армія, сформована з десятків тисяч селян, відіграла помітну роль у боротьбі з Денікіним і Врангелем.

У 1920-1921 рр. вона, у відповідь на політику «воєнного комунізму», вела виснажливі бої проти більшовицьких військ.

Нерідко отамани підміняли місцеву владу або брали її на себе, що призвело до виникнення низки мікродержав – «отаманських республік» (Млієвська, Летичівська, Чигиринська, Холодноярська та ін.). Найбільш поширеними її течіями були «чорні» анархісти і махновщина, які виразно заявили про себе в добу Директорії УНР. Окрім Н. Махна, були ще згадувані отамани М. Григор'єв на Єлисаветградщині, Д. Терпило (Зелений) на Київщині, Є. Ангел на Чернігівщині, С. Коцур на Чигиринщині та ін.

Показовим прикладом анархістських настроїв може слугувати махновщина – масовий повстанський рух селян Півдня України. Політичною ідеологією його керівника, Нестора Махна, був анархізм, помножений на місцеву специфіку ментальності степового селянства, який відрізнявся від традиційної доктрини російського анархізму. У поведінці бійців Н. Махна, їхніх уявленнях про соціальну справедливість легко вгадувалися старі традиції низового козацтва і гайдамаччини. Як говорилося в донесенні Вищої військової інспекції УСРР (березень 1919 р.), частини «батька Махна» міцно просякнуті духом і тенденціями відчайдушного вільного Запорозжя.

З другого боку, повстанці виявляли почуття сильної прив'язаності до

своїї території. Вони наймужніше боронили ту ділянку фронту, де були їхні рідні села, сім'ї і земля. Як правило, вихід повстанських військ поза межі своєї території негативно позначався на їхній боєздатності.

Махновщина мала своїх попередників, позитивні й негативні традиції і риси козацтва. Не випадково межі махновського руху близькі до кордонів запорозьких вольностей, де в пам'яті старожилів були згадки про полковосотенний устрій, самоврядування, виборність старшини. Поряд із цим мала місце й пушкарівщина: інтриги і взаємопоборювання на кшталт Пушкаря і Барабаша в боротьбі за булаву І. Виговського, спровоковані Москвою, що, зрештою, й породило Руїну.

Існує чимало свідчень, що російські більшовики заохочували Н. Махна для боротьби з Директорією, за що йому було вручено орден Червоного прапора з рук Леніна.

Махновщина – це і відповідь на інертність і млявість офіційної влади у вирішенні вимог селянства, задоволення його прагнень бути господарем на своїй землі. Анархісти обіцяли негайно реалізувати ці вимоги. З метою виконання обіцянок й було проголошено «Гуляйнільську республіку» зі своїми органами влади й управління, військом (Революційна повстанська армія), «народними» судами тощо.

Махновщина, як наймасовіший селянський рух революційної доби, була різновидом більш широкого явища – отаманщини. В її основу теж лягла ідея козацьких вольностей, самоврядності, яка в умовах революції породжувала безладдя, хаос і анархію. Наприклад, один з отаманів – Ю. Божко, командир збройного формування «Запорозька Січ», разом зі своїм куренем намагався заснувати наприкінці 1918 р. Нову січ на Хортиці. Потім, як сотник Армії УНР, підтримав Директорію, а згодом заснував Козацьку республіку на теренах Одещини та Брацлавщини. Він, як багато інших отаманів, був вихідцем з кадрових військових командирів, так само як Ю. Тютюнник, П. Болбочан, М. Горобець та ін., що й підштовхнуло С. Петлюру до спроб поєднати регулярне військо і революційне отаманство. Однак це викликало спротив з боку січових стрільців і в кінцевому рахунку призвело до розвалу армії. Більшість істориків негативно оцінюють отаманщину як деструктивну силу, яка ослаблювала визвольну боротьбу українців, створювала внутрішній фронт протистояння і нерідко була на руку зовнішньому ворогу – більшовикам і білогвардійцям.

Отаманщина віддзеркалювали ментальність тогочасного селянства, сіяла відчуття вседозволеності, анархію, безлад, розруху, що підривало УНР ізсередини.

Саме отаманщина разом з проросійськими анархістами й чорносотенцями спровокувала антиєврейські погроми у 1918-1920 рр., у результаті яких загинули тисячі людей.

До погромів вдавалися російські Біла й Червона армії.

Найкривавіші погроми вчиняв М. Григор'єв, колишній офіцер російської армії, який спочатку воював під прапорами Директорії, пізніше –

Червоної армії, і, зрештою, збунтувавшись проти більшовиків, самочинно проголосив себе отаманом України і провадив військові дії на власний розсуд, аж поки не був знишений махновцями.

До речі, більшовицька і російська пропаганда, а із часом й історіографія намагалися покласти вину за погроми, зокрема – єврейські, на Директорію та її лідера С. Петлюру.

Документи засвідчують, що уряд УНР дотримувався ліберальної політики в єврейському питанні, зокрема – було відновлено дію закону Центральної Ради про національну автономію і поширено його насамперед на євреїв. Сам С. Петлюра неодноразово звертався до війська із численними закликами не допускати погроми й вимагав покарання винних військовим трибуналом. Ці зусилля принесли певні результати, хвилю насильств було зупинено. Але українському керівництву не вдалося контролювати ситуацію на місцях. Хоча головнокомандуючий українськими військами Олександр Греков наказував віддавати погромників під суд військового трибуналу, однак реально перевірити, як виконувались ці накази на місцях було неможливим.

Зауважимо, що січові стрільці як найбільш дисципліновані частини українського війська не вдавалися до насильства стосовно мирного населення. Євреї – жителі українських містечок запрошували галичан квартируватись у їхніх кварталах, знаючи: де зупиняються галичани, там не буде погромів. Це пояснюється тим, що за плечима галицьких солдатів стояла австрійська школа парламентаризму, громадського життя і національної толерантності – усього того, чого не вистачало колишнім підданам Російської імперії.

Весь подальший перебіг історії УНР доби Директорії пов'язаний з намаганням вистояти перед наступом більшовицької Росії і маріонеткової УСРР, її намагань заручитися підтримкою з боку західних держав і отримати їх визнання.

Оглядаючи трирічну історію УНР доби Директорії, можна з впевненістю стверджувати, що вона, попри надзвичайні труднощі, воєнні дії та інші перепони, демонструвала свою життєздатність як державне утворення. Загальне співвідношення сил між армією УНР, білогвардійцями та більшовицькими військами Російської федерації з урахуванням міжнародної кон'юнктури, схилилося на користь останніх. Результат військових дій великою мірою залежав від того, кому надавало підтримку українське селянство, а його симпатії, лояльність і активність були дуже мінливими. Спочатку воно виступило на боці Центральної Ради проти Тимчасового уряду, схвально поставилось до утворення УНР, пізніше частина його підтримала гетьманців і більшовиків проти Центральної Ради. Селяни були основною силою у боротьбі Директорії проти П. Скоропадського, а потім, охоловши до неї, дозволили більшовикам відтиснути її зі Слобожанщини і Лівобережжя України. Весною 1919 р. вони повстали проти більшовиків і вітали Денікіна, а вже через декілька місяців виступили проти Денікіна й

піддалися на обіцянки більшовиків.

На такій мінливості поведінки українського селянства цілком природно відбивалася його неоднорідність і традиційна ментальність, намагання боротися проти всіх.

Якщо в мирний час основним шляхом до заможного життя була праця, то тепер частина селян намагалася досягти збагачення нечесними засобами, грабунками, розбоями. Разом з тим воно змінювалося, ставало більш зрілим як суспільна сила, дедалі частіше поряд із чисто соціальними вимогами висувало політичні та національні гасла. І все ж пріоритетне місце в орієнтирах селян посідала позиція «здорового глузду» і зводилась до боротьби за власне добро, до схиляння до меншого зла.

Долучаючись до творення численних місцевих повстанських республік, селяни дедалі повніше демонстрували почуття територіального патріотизму, яке перепліталось з національним почуттям, особливо щодо української мови, освіти, культури. Національний характер конфлікту підсилювався тим, що для придушення селянських повстань більшовики висилали частини, сформовані з росіян, китайців, латишів, естонців, сербів, недовіряючи з'єднанням, у яких переважали українці, оскільки вони досить часто переходили на бік повстанців.

У середині 1919 р. українські повстанці володіли майже цілою Україною, за винятком Волині і Поділля, де перебувала Армія УНР. Загальна чисельність повстанців, за даними білогвардійської розвідки, становила близько 250 тис. осіб. До повстанського руху в окремих районах долучалися українська інтелігенція, студентство, перебираючи до своїх рук керівництво.

Не можна оминати славнозвісну самопроголошену Холодноярську республіку на Чигиринщині зі столицею в с. Мельники неподалік від урочища Холодний Яр та Матронинського монастиря. В останньому було створено загін самооборони, який згодом переріс у полк чисельністю до 2 тис. осіб. На осінь 1919 р. територія Холодноярської республіки сягнула 25 населених пунктів з 15-тисячною повстанською армією. Відтворюючи козацькі традиції, бійці називали себе козаками, а командирів – отаманами. Весною 1920 р. з холодноярцями з'єдналася Степова дивізія Армії УНР, яка після визволення Херсона здійснила рейд до Чигирини, а восени рушила проти більшовицьких сил на Катеринославщині. Загалом Холодноярська республіка проіснувала до 1922 р. і впала лише після того, як більшовики реалізували спецоперацію для її знищення. Пообіцявши амністію повстанцям, чекісти заманили отаманів у засідку і взяли їх у полон, а потім знищили.

Загалом українське селянство відіграло ключову роль у розгортанні антибільшовицького повстанського руху, який охопив майже все Правобережжя України і перекинувся на Лівобережжя.

Цей рух був на руку УНР, оскільки відволікав сили більшовиків від прямих дій проти Директорії. Війська УНР, підкріплені загонами Української Галицької Армії, увійшли у Київ, але на нього претендувала й денікінська

армія, що й призвело до нового конфлікту. На жаль, український головнокомандувач генерал А. Кравс від імені галицьких військ підписав договір з денікінцями про добровільний відступ з Києва.

Не могла розраховувати на підтримку з боку українського населення й армія Денікіна, оскільки денікінці виступали під лозунгом відновлення «Великої Росії», не хотіли йти на жодні компроміси з українським національним рухом, оголошували його зрадницьким, а назва «Україна» взагалі була заборонена і замінена на «Юг России», «Малороссия». До того ж Добровольча армія, як і більшовики, повсюдно вдавалася до насилля, реквізицій) погромів і грабунків. Це й стало поштовхом до вже згадуваних масових селянських повстань.

Уряд ЗУНР уникав конфронтації з білогвардійським рухом, розраховуючи в такий спосіб знайти спільну мову з Антантою. Директорія, знаючи про антиукраїнські настрої Денікіна, дедалі більше схилилася до союзу з Польшею. І тільки восени 1919 р. обидва українські уряди погодились на спільні військові дії проти Білої армії. Несподівано посеред осені вдарили холоди, які спровокували епідемію тифу. Затиснуте між трьома ворогами – російськими білогвардійцями, поляками й більшовиками – і заблоковане Антантою, українське військо несло величезні втрати не тільки через бойові дії, але й епідемії та відсутність медикаментів. У цьому «трикутнику смерті» Армія УНР втратила до 70 % свого складу.

Начальна Команда УГА під тиском вкрай несприятливих обставин підписала пакт з генералом Денікіним про перехід під його командування, а це унеможливило будь-які спільні військові операції з Армією УНР. До того ж у листопаді в Кам'янець-Подільський (останню столицю УНР), вступили польські війська.

Опинившись у безвиході, С. Петлюра вирішив припинити регулярні військові дії і перейти до партизанської боротьби. Сам він був змушений покинути Україну й долучитися до української місії у Варшаві. На початку грудня 1919 р. 5 тис. вояків УНР під проводом М. Омеляновича-Павленка та Ю. Тютюнника здійснили «Зимовий похід» по тилах більшовиків і Денікіна.

Водночас зазнала катастрофи й армія Денікіна. Під тиском більшовицького наступу й селянських повстань у тилу білогвардійські частини в листопаді 1919 р. відступили до Криму, своєї бази на Чорноморському узбережжі.

Частини УГА знову опинились у безвихідній ситуації – Денікіна було розбито, зворотня дорога до Петлюри закрыта, а Румунія відмовила їм у притулку.

За таких умов у лютому 1920 р. вони перейшли на сторону більшовиків й одержали назву Червоної Української Галицької Армії.

У тактичних «зизгагах» політики Директорії УНР та уряду ЗУНР спрацьовували ментальні стереотипи, подвійна лояльність, зрадництво, колабораціонізм (свідома співпраця з ворогом України, з російськими більшовиками, денікінцями, окупаційними військами на шкоду українській

справі) тощо.

Таким чином, відстежуючи ментальні аспекти Української революції та національного державотворення 1917-1921 рр., осмислюючи їх нивілізаційний вплив на подальшу долю України, можна дійти висновку, що українці, зберігаючи традиційний генетично успадкований менталітет, набули низки нових якостей, зумовлених революційними потрясіннями, здобутками і невдачами на тлі утвердження національної ідентичності, соборності та відновлення національної державності.

Охопивши більшість українських земель, революція на Сході і Заході сприяла стиранню відмінностей серед українців, набутих унаслідок їх перебування у складі Австро-Угорської та Російської імперій, та утвердженню політичних, соціокультурних і психологічних засад етноментальної та культурної ідентичності українства.

Йшлося про розрив з імперським минулим, національне визволення, етнокультурну та національну самоідентифікацію, побудову власної незалежної держави. Виразниками цих прагнень українського народу виступали громадські об'єднання, політичні партії, національні лідери, громадські та державні діячі – М. Грушевський, П. Скоропадський, В. Винниченко, С. Петлюра, Є. Петрушевич та ін., змінюючись під впливом політичних практик, суспільних викликів, з урахуванням внутрішньої та міжнародної ситуації.

Здобутки УНР, Гетьманату, ЗУНР були тими сходинками, які заклали реальний шанс до створення Української самостійної соборної держави, але досягнути поставленої мети за тих умов не вдалося. Перешкодили прорахунки політичних сил, амбіції лідерів, взаємопоборення, неготовність йти на компроміси, відсутність національної єдності, втручання зарубіжних держав, насамперед – більшовицької Росії. І все ж Українська революція 1917-1921 рр. як явище центральноєвропейського масштабу відіграла важливу цивілізаційну роль у формуванні модерної української нації, утвердженні національної ідеї державності у суспільній свідомості.